

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ: OTUZ YILLIK SOYKIRIM

AVİM

Analiz No : 2019 / 22

23.08.2019

Benny Morris ile Dror Zeevi, *The Thirty-Year Genocide. Turkeys Destruction of its Christian Minorities 1894-1924* (Cambridge Mass: Harvard University Press, 2019), 672 s.

İki İsrailli akademisyen Benny Morris ile Dror Zeevi son dönem Osmanlı tarihi hakkında oldukça tartışmalı, çarpıtılmış ve önyargılı bir çalışma yayınlamıştır. Beklenildiği gibi, kitap gereksiz bir şekilde övülerek tanıtılmıştır. *The New York Times Book Review* için yazı yazan Bruce Clark çalışmayı "ustaca yapılmış bir teşhis" ve etkileyici bir çalışma olarak tarif etmiştir. Robert Fisk *the Independent*da benzer şekilde çalışma için olumlu bir değerlendirmede bulunmuştur. Eleni Sakkelis *The Thirty-Year Genocide*ı "mutlaka okunması gereken bir çalışma" olarak tarif ederken, Svante Lundgren çalışmayı "olağanüstü" olarak tarif etmiştir. Bütün bu eleştirmenlerin ortak özelliği son dönem Osmanlı tarihine yabancı olmalarıdır. Bu sebeple, kitap alanın uzmanlarından ciddi bir eleştirel ilgi görmemiştir.

The Thirty-Year Genocide (Otuz Yıllık Soykırım) özenli ve dengeli bir çalışma değildir. Kitap; zaman zaman şüpheli veya çarpıtılmış bulgulara dayanan, amatörce hazırlanmış bir tarihi olaylar derlemesini takdim eden ve öfke ile yazılmış önyargılı bir anlatıma sahiptir. Yazarların anlatı biçiminde kronoloji ile kullanılan kaynaklar bakımından ciddi kusurlar bulunmaktadır. Yazarlar tarafından sunulan referansların birçoğu sadece vitrin süsü olarak kullanılmıştır ve yazarların iddiaları ile herhangi bağlantıları yoktur. Hatta yazarların referansları sıkça iddiaları ile çelişmektedir.

Kitap dokuz bölümden oluşmaktadır ve üç ana kısım şeklinde düzenlenmiştir. Birinci kısım 19. yüzyıl ve 1890lardaki olayları anlatmaktadır. İkinci kısım 1908den Birinci Dünya Savaşının sonuna kadarki Jön Türkler Dönemini anlatmaktadır. Üçüncü ve son kısım ise

1919-1922 dönemine odaklanmaktadır. Bu değerlendirme yazarların bu çalışmasının ilk iki kısmına odaklıdır. Kitabın Yunan ve Süryanilerin yaşadıklarını anlatan son bölümü benzer şekilde çarpıtmalar ile doludur ve kendi başına bir incelemeyi hak ettiği için burada incelenmeyecektir.

Eskimiş birçok klişeden ciddi ölçüde etkilenmiş olan yazarların anlatısı Müslüman Türklerin Hıristiyanları ve özellikle Ermenileri her zaman ezmiş olduklarını iddia etmektedir. Daha sonra iddialara göre bu zulüm sebepsiz katliamlara dönüşmüştür ve 1890lardan 1920lere kadar Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan nüfusu yok etmek amaçlı aralıksız devlet kampanyası ile soykırım şeklini almıştır.

Ancak, yazarlar Balkanlardaki, Kırımdaki ve Kafkasyadaki Müslüman nüfusların şiddetli yöntemlerle yok edilmeleri, sürülmeleri ve atalarından kalma vatan topraklarını terk etmeye zorlanmaları konusunda tamamen sessiz kalmaktadırlar. Hatta bazı durumlarda onların ıstıraplarını inkâr etmekte veya meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Yazarların anlatısı kesinlikle yakın Osmanlı döneminde yaşanmış olayların nasıl ve neden yaşanmış oldukları konusunda bir bilimsel analiz değildir ve sıkça yozlaşarak bir "korkunç Türk" karikatürüne dönüşmektedir.

Bu basitleştirilmiş tabloda, çok-uluslu bir imparatorluğun bütün tarihi Hıristiyan nüfusların aralıksız şekilde boyun eğmeye mecbur bırakılması ve acı çekmesi hikâyelerine indirgenmiştir. Oysa ki gerçek çok daha karışık ve ilginçtir. Ermenilerin imparatorluktaki sosyo-ekonomik konumuna kısaca bakmak yazarların anlatısının sorunlu yapısını açıkça göstermektedir. Ermeni Patrikhanesi ile Ermeni Amira sınıfı Osmanlı Hükümeti ile yüzyıllar boyunca barışçıl ve uyumlu ilişkiler içinde olmakla kalmamıştır, aynı zamanda komşu Kafkasya ve İrandaki Ermeni halkları Osmanlı İmparatorluğuna istikrar, güvenlik ve daha iyi yaşam koşulları sebebiyle göç etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine kadar Osmanlı Devletinde hizmet veren yüksek rütbeli Ermeni bürokratlar, büyükelçiler ve hatta kabine bakanları olmuştur. 1917de bile Talat Paşanın kabinesine bir Ermeni bakan dâhildi. Morris ile Zeevi bunların hiçbirinden bahsetmemektedir. Yazarlar, Osmanlı-Ermeni tarihinin bu yönleri ile aşina olduklarına dair hiçbir belirti göstermemektedirler.

Yazarların son dönem Osmanlı tarihine hâkim olmamaları, kendileri için oldukça mahcup edici bir dolu hata ile kendini göstermektedir. Morris ile Zeeviye göre, Nisan 1876da "Bulgarlar" Osmanlı Devletine karşı ayaklandıkları zaman "Abdülhamit sert bir şekilde karşılık vermiştir" ve "Bulgar ayaklanmasını bastırmak, yeni özgürlükleri engellemek" için harekete geçmiştir. Ayrıca "anayasayı tecil etmiş, parlamentoyu dağıtmış ve Başıbozuk askerlerini Bulgarları bastırmaya göndermiştir" (s. 16-17). Oysa Nisan 1876da Abdülhamit henüz tahta çıkmamıştı. Kendisi 1876 Ağustosunun sonunda tahta geçmiştir. Dolayısıyla, Nisanda gerçekleşmiş olan bir ayaklanmayı bastırmak için başıbozuk askerler göndermiş olamazdı. Üstelik Nisan 1876da henüz Osmanlı Anayasası ile Parlamentosu yoktu. Aralık 1876da ilan edilmişlerdir. Bu nedenle hiçbir sultan henüz var olmayan bir anayasayı tecil edemezdi veya bir parlamentoyu dağıtamazdı. Buna ilaveten, önyargılı tutumlarına uygun bir doğrultuda, yazarlar Nisan 1876daki Bulgar Ayaklanması sırasında Türk köylülerin Bulgar isyancılar tarafından acımasızca katledildiğinden elbette bahsetmemektedirler.

Yazarlar 1890ları tartıştıklarında, olaylara aslında tanık olmayan fakat söylentilere ve ikinci

veya hatta üçüncü el bilgiye dayanan birtakım güvenilmez kaynaklara bel bağlamaktadırlar. Neredeyse bütün bilgi sahibi yabancı gözlemcilerin üzerinde mutabık kaldığı bir gerçekten hiç bahsedilmemektedir. Bu gerçek söz konusu dönem içerisinde Ermeni devrimci grupların aslında Büyük Güçleri müdahaleye zorlamak umuduyla Müslüman komşularını şiddet ve terör olayları ile kışkırtma girişimlerinde bulunmuş olmaları idi. Ayrıca 1890ların ortasında bölgeyi saran şiddet olayları sırasında meydana geldiğini iddia ettikleri 300.000 kadar Ermeninin ölümü (s. 132) oldukça abartılı bir sayıdır ve bölgenin demografik gerçekleri ile çelişmektedir. Yazarlara göre 6000 kadar Ermeninin katledildiği Sasunda (s. 60) bir inceleme komisyonu, aslında 265 Ermeninin hayatını kaybettiğini ve bu sayının savaşçı Ermeni devrimcileri de kapsadığını saptamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde yazarlar Jön Türkler dönemini tartışmaktadırlar. Yazarlara göre, Jön Türklerin ana amacı imparatorluğu şiddetli yöntemlerle Türkleştirmek idi. Bu görüş doğrultusunda, onlar genel olarak imparatorluktaki Hıristiyan nüfusları ve özellikle Ermenileri bir tehdit olarak görmüşlerdir (s. 137-148). Bu yaklaşım 1908 sonrasında birçok seçkin Ermeninin İttihat ve Terakki yönetimini neden övdüğünü açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Taşnaklar dâhil birçok Ermeni, İttihat ve Terakki yönetimini övmüşler ve görünür ilerlemelerin gerçekleştiğini beyan etmişlerdir. Örneğin, seçkin bir Taşnak liderine göre Jön Türklerin yönetimi altında "nüfusun yaşam standartları en az yüzde yirmi-beş yükselmiştir". Ancak, yazarlar bunların hiçbirinden bahsetmemekte ve tümüyle olumsuz ve dengesiz bir tablo çizmektedirler.

Morris ile Zeeviye göre, Jön Türkler "Türk ırkı şeklinde anladıkları inanca olan bağlılıkları ile hareket ediyorlardı" ve "onları yönlendiren pan-Türkizm (Turancılık) düşüncesine uygun bir şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti Çinin Uygurlarından Doğu Avrupadaki Tatarlara ve Türklere kadar Türk dilleri konuşan bütün etnik grupların siyasi birliğini amaçlamıştır" (s. 137). Oldukça cüretkâr olan bu iddianın kaynağı için yazarlar Feroz Ahmadın *The Making of Modern Turkey* çalışmasındaki 39. sayfasına atıf yapmaktadırlar. Ancak Ahmad burada yazarların iddiasını savunan hiçbir şey yazmamıştır. Doğrusu, bırakın Jön Türklerin geniş bir coğrafyadaki bütün Türk milletlerinin siyasi birliğini amaçladıkları anlamına gelen herhangi bir ifadeyi, Pan-Türkizm ile Turancılık kelimeleri Ahmadın kitabında geçmemektedir bile. Bunun aksine, Ahmadın o sayfada yazdıkları yazarların iddialarını ile açıkça çelişmektedir: "En kayda değer sayısal grup olarak Türklerin giderek artan önemine rağmen, milliyetçiliğe değil, İslama en çok önem verilmiştir; sadece başkentteki bazı fikir adamları Türk milliyetçiliğini ciddiye almıştır". Yazarlar kitap boyunca kaynaklarına karşı oldukça laubali bir tutum sergilemekte, sıkça kaynaklarının ötesine gitmekte ve referans verdikleri kaynaklar tarafından desteklenmeyen iddialar öne sürmektedirler.

Yazarlar ayrıca Osmanlının dünya savaşına girişine ve İtilaf Devletlerine karşı kutsal savaş ilan etmesine fazlasıyla yer ayırmaktadırlar (s. 146-148). Ancak bunu Osmanlının savaşa girmesinden önceki aylarda İtilaf Güçleri ile anlaşmaya varmak için gösterilmiş Osmanlı çabalarını not etmeden ve tarihsel bağlamına oturtmadan yapmaktadırlar. Bu çabalar büyük ölçüde İtilaf Güçlerinin Osmanlıların meşru güvenlik kaygılarını dikkate almaya istekli olmamalarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yazarlar yine de bu detaylara hiç girmemekte ve Osmanlı liderlerinin saldırgan ve hevesli bir şekilde savaş çığırtkanlığı yaptıkları üzerine kurgusal bir anlatım sunmaktadırlar.

Yazarlara göre, Kasım 1914te "Şeyhülislam, Osmanlı baş din adamı ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkez komitesinin üyesi olan Mustafa Hayri kutsal savaşı ilan eden bir fetva çıkartmıştır". Oysa Kasım 1914te Mustafa Hayri Efendi henüz İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkez Komitesinin üyesi değildi. 1916nın sonlarında Merkez Komitesinin üyesi olduğunda artık bir Şeyhülislam değildi, zira 1916nın başlarında o mevkii bırakmıştı.

Benzer şekilde, yazarların Osmanlı liderlerini şevkle kutsal savaş ilan etmeye istekli olarak tasvir etmeleri tarihi kayıtlar ile çelişmektedir. Örneğin küresel pan-İslamcı bir devrimin aldatıcı niteliğini not eden Enver Paşa, Almanlara kutsal savaş ilan etmek yerine Sultanın "bütün Müslümanları Üçlü İtilaf Güçlerine karşı silahlanmaya çağırmanın" daha iyi olacağını belirtmiştir. Ancak nihayetinde Kayserin ve Berlinin ısrarcılığı ile kutsal savaşa ve İngiltereye karşı bir savaştaki potansiyel katkısına olan inancı onun ilanına sebep olmuştur. Yıllar sonra, savaş sırasında genel karargâhın istihbarat bölümünün başı olarak görev yapmış olan Kazım Karabekir hiciv ile "Osmanlı Devletinin yüksek memurları Cihata Almanlardan daha az inanç duymuşlardır". Yazarlar Tilman Ludkenin çalışması *Jihad Made in Germany*e hızlıca bakmış olsalardı, iddialarını daha dengeli ve sağlam bir zemine oturtabilirlerdi. Fakat yazarların anlatısında dengeli olma kaygısı ve ince ayrıntılar fazlasıyla eksiktir.

Yazarlar anlatılarındaki önemli vakaları anlatmayı ihmal etmektedirler. Örneğin, 1914 yazında Taşnakların Erzurumdaki önemli kongresinden bahsedilmemektedir. Benzer şekilde, yazarlar Rusyaya Osmanlının iç işlerine diplomatik bir şekilde müdahale etmelerine olanak sağlayan, 1912-1914 arasında meydana gelen Kürt kargaşalarında Rusyanın rolünden bahsetmemişlerdir. Ayrıca, Osmanlının hatlarının gerisinde ayaklanma çıkarma amacıyla Osmanlı Ermenilerini kullanarak Rus savaş gayretini desteklemek için yapılmış olan Rus planları ve Rusyanın Osmanlı Ermenileri ile temaslarından bahsedilmemektedir. 1912 sonlarından itibaren Osmanlı Ermenilerinin Doğu Anadoluda yoğun bir şekilde silahlanmalarından bahsedilmemektedir. Bütün bu eksiklikler yazarlara Osmanlı Devletini daimî saldırgan ve Osmanlı Ermenilerini olayların akışında herhangi bir rolü olmayan çaresiz mağdurlar olarak tanımlamalarına olanak sağlamaktadır.

Rus Arşivlerinde bulunan, Osmanlı Ermenilerinin Rus desteği ile silahlı ayaklanma başlatma hazırlıklarına dair belge ve yazışmalar Ermeni eylemleri konusundaki Osmanlı endişelerinin tümünün -yazarların iddia ettiklerinin aksine- paranoya olmadığını kanıtlamaktadır. Örneğin, Sean McMeekinin yakın zamanda ortaya çıkarmış olduğu bulgular, Osmanlı askeri istihbarat raporlarının ve Rus diplomatik-askeri raporlarının bu meselede birbirlerini şaşırtıcı derecede doğruladıklarını göstermektedir. Mesela, Erzurumdaki Rus Konsolos Erzurumdaki isyancıların itina ile "silahlarını gizli depolarda saklamış olduklarını" not etmiştir. Dahası, "bu durum sadece Erzurumdaki Ermeni nüfusu için değil ☀ Erzincan, Sivas, Mana Hatun ile Kayseri dâhil onun çevresindeki bütün şehirlerdeki Ermeniler için geçerlidir, bunun yanında onları Türk boyunduruğundan kurtaracak Rus birliklerini sabırsızlıkla bekleyen köylerdeki ve kırsal alandaki Ermeniler de bu duruma dâhildir" (Sean McMeekin, *the Russian Origins of the First World War*, s.164). Yazarlar bu meseleyi de tümüyle görmezden gelmekte ve tek-taraflı bir şekilde zulüm ve mağduriyet anlatılarında ısrar etmektedirler.

Morris ve Zeevi İttihat ve Terakki Cemiyetinin sözde soykırım kararı alması hususunda Mart ile Nisan aylarına özel vurgu yapmaktadır. Yazarlara göre, "kanıtlar gösteriyor ki ufak bir İttihat ve Terakki Cemiyeti eylemcileri grubu Sarıkamıştaki felaketin ardından [soykırım için] planlamaya başlamışlardır" (s. 249), ancak öne sürdükleri "kanıtlar" için kaynak göstermemektedirler. Birkaç sayfa sonra benzer bir suçlamayı tekrarlamakta, ancak bu sefer bir kaynağa atıf yapmaktadırlar: İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkililerinin savaş sonrası duruşmalardaki ifadelerine göre, önemli [soykırım için] planlama görüşmeleri Mart ve Nisanda gerçekleşmiştir, bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri, yerel idarecileri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcilerini İstanbula çağırmışlardır (s. 251). Herhangi bir tartışmanın varlığına dair veya bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkilileri arasında herhangi bir toplantı olduğu yönünde hiçbir kanıt sunmamakta, bunun yerine Taner Akçama atıfta bulunmaktadırlar. Akçamın kendisi ise 1919da gerçekleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin ana duruşmasındaki iddianameye gönderme yapmaktadır. Fakat, her iki eserin de iddia ve kaynakları sorunludur. Söz konusu iddianame: a) iddia edilen planlamaya dair herhangi bir tarih veya ay belirtmemektedir; b) İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkililerine ait herhangi bir ifadenin alıntısını yapmamaktadır ve c) böyle bir planlamanın yapıldığını gösteren herhangi bir belgenin alıntısını yapmamaktadır. Söz konusu iddianame sadece İttihat ve Terakki Cemiyetinin uzun tartışmalar sonrası böylesine bir karara varmış olması gerektiğine dair varsayım ve tahminler içermektedir, fakat böyle görüşmelerin gerçekleşmiş olduklarına dair hiçbir kanıt sunmamaktadır. Başka bir ifade ile, Morris ve Zeevinin İttihat ve Terakki Cemiyetinin Mart ve Nisanda bir soykırım planlamak amacıyla görüşmeler yapmış olduğu konusundaki suçlaması tamamen asılsızdır ve alıntı yaptıkları kaynaklarda temelleri bulunmamaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Mart ve Nisanda bir soykırım planlamış olduğu iddialarına takviye olarak, yazarlar Nisanda ayında büyük bir grup hükümlünün iddia edilen soykırımı gerçekleştirmeleri amacıyla hapisten salıverildiklerini öne sürmektedirler. Onlara göre "aynı zamanda, İçişleri Bakanlığı ve bazı doğu vilayetleri arasında gönderilmiş bir seri telgrafa göre, hükümlülerden oluşan bir başka büyük grup yaklaşan [soykırım] harekâtında gönüllüler ve çete üyeleri olarak yer almaları amacıyla serbest bırakılmışlardır" (s. 251). Sıkça görüldüğü gibi, yazarların iddialarının gerçeklere dayalı bir temeli bulunmamaktadır. Yazarlar iddialarını desteklemek için yeniden Taner Akçama atıfta bulunmaktadırlar. Ancak kaynaklarına göre, hükümlüler Nisan 1915te değil, Kasım ve Aralık 1914te serbest bırakılmışlardır: yani İmparatorluk Rusya ile savaşa girdikten hemen sonra ve iddia edilen planlamanın çok öncesinde. Ayrıca, serbest bırakılan hükümlüler yazarların iddia ettiği gibi "büyük bir grup" oluşturmamışlardır; birkaç yüzü aşmayan ufak gruplardan oluşmuşlardır.

Yazarlar Nisan 1915teki Van ayaklanmasını aşırı dengesiz bir biçimde tartışmaktadırlar ve ayaklanmadan aylar öncesinde şehirdeki Ermeni devrimcilerin ilerleyen Rus güçleri ile temasta olduklarından ve düşman güçleri ile eylemlerini koordine ettiklerinden bahsetmemektedirler. Benzer şekilde, yazarlar ayaklanma sırasında ve sonrasında isyancıların Vandaki Müslüman nüfusa karşı geniş çapta katliamlar gerçekleştirmiş olduklarından bahsetmeyi ihmal etmektedirler. Sonrasında işgalci Rus güçleri tarafından Vanın yeni valisi olarak atanan ayaklanmanın Taşnak lideri Aram Manukiyan, Vandaki

Müslüman konutların yıkılmalarını ve yağmalanmalarını emretmiştir. Kendisi daha sonra bölgedeki Kürt nüfusun katledilmesi gerektiğini bile savunmuştur. Fakat, bu önemli detayların hiçbiri yazarlar tarafından bahsedilmemektedir. Yazarlar çalışmaları boyunca küstah bir Türk-karşıtı anlatı sunmakta ve bu olayların Osmanlı Hükümetinin Ermenileri sevk ve iskâna tabi tutma kararındaki rolünü tarihsel bağlamda değerlendirmemektedirler.

Yazarların sevk ve iskân konusundaki tartışmaları benzer şekilde kusurludur ve kaynak dayanakları olağanüstü biçimde tek-taraflıdır. Talat Paşanın sevk ve iskân edilen Ermenilerin yaşayacakları zorlukları engellemek ve azaltmak amaçlı kayda değer çabalarından bahsetmeyi ihmal etmektedirler. Konvoyların korunmasını, yiyecek ve başka malzemelerin sağlanması ve Ermenilere kötü muamele yapan yetkililerin ve diğer kişileri cezalandırılmasını emreden telgraflar yazarlar tarafından tamamıyla görmezden gelinmektedir. Bu çerçevede 1600den fazla kişi yargılanmış ve 69 kişi Ermenilere kötü muameleden dolayı idam edilmiştir. Birçok diğer kişi farklı cezalar ile hüküm giymişlerdir, buna kürek cezası ve hapis dâhildir. Yazarlar bu çabaların hiçbirinden bahsetmemekte ve tartışmamaktadırlar ve soykırım hükmüne varırken bu hususları görmezden gelmekte ve başvurdukları kaynakları cımbızla seçerek kullanmaktadırlar.

Sonuç olarak *The Thirty-Year Genocide* dengeli bir çalışma değildir. Birçok önemli olayı ve yazarların tezi ile çelişen kaynakları dikkate almayan, belli olayların ve kaynakların dikkatlice seçilmiş şekilde sıralandığı önyargılı bir anlatıdır. Çalışma, etkileyici boyutuna rağmen kaynaklar, fikirler ve tartışma bakımından neredeyse hiçbir yeni öğe sunmamaktadır. Bunun yerine, yazarlar ivedilikle ve amatörce hazırlanmış bir tarihi olaylar derlemesi sunmaktadırlar. Kitabın temel sorunu tarihi bağlam eksikliği ve sıkça kaynakların seçici şekilde kullanılmış olması, tarafgirlik ve kitapta kullanılan materyalleri sentezlemedeki beceriksizliktir.

Yazar Hakkında :

Atıfta bulunmak için: AVİM, . 2026. "KİTAP DEĞERLENDİRMESİ: OTUZ YILLIK SOYKIRIM." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No.2019 / 22. Ağustos 23. Erişim Ekim 30, 2026. https://avimbulten.org/public/tr/Analiz/KITAP-DEGERLENDIRMESI-OTUZ-YILLIK-SOYKIRIM

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax**: +90 (312) 438 50 26
@avimorgtr
https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi
E-Posta: info@avim.org.tr
http://avim.org.tr

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır